

Piotr Chomik
Uniwersytet w Białymstoku

**KOŚCIÓŁ PRAWOSŁAWNY
W PRL. STAN BADAŃ
I PROBLEMY BADAWCZE**

Słowa kluczowe: Kościół prawosławny | Polska Rzeczpospolita Ludowa | bibliografia | archiwalia

Piotr Chomik: dr hab. historii, Zainteresowania: dzieje i kultura Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych, dzieje Kościoła prawosławnego w Polsce po drugiej wojnie światowej, miejsce w państwie i społeczeństwie Kościoła prawosławnego w Rosji, Białorusi, na Ukrainie, narody i religie na obszarze postradzieckim.

Jeszcze w latach osiemdziesiątych XX w. dało się zauważyć wzrost zainteresowania historią i szeroko rozumianą kulturą Kościoła prawosławnego w Polsce. Siłą rzeczy zainteresowanie to ze strony historyków dotyczyło głównie wieków XVI–XVIII. Wydano wówczas dotyczące tego okresu prace Teresy Chynczewskiej-Hennel i Mariana Bendzy¹. Z tego okresu pochodziła też publikacja Mirosławy Papierzyńskiej-Turek poświęcona Kościołowi prawosławnemu w II Rzeczypospolitej².

¹ T. Chynczewska-Hennel, *Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i Kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII wieku*, Warszawa 1985; M. Bendza, *Prawosławna diecezja przemyska w latach 1596–1681. Studium prawno-kanoniczne*, Warszawa 1984; tegoż, *Tendencje unijne względem Cerkwi prawosławnej w Rzeczypospolitej w latach 1674–1686*, Warszawa 1986.

² Wymieniam najważniejsze prace M. Papierzyńskiej-Turek dotyczące Kościoła prawosławnego, a opublikowane przed 1990 r.: *Problem autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce w latach 1918–1939*, „Euhemer” 1980, nr 1, s. 53–65; nr 3, s. 71–78; *Prawosławie w II Rzeczypospolitej*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1987, s. 25–54; *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939*, Warszawa 1989.

Prace badawcze dotyczące okresu PRL mogły pojawić się dopiero po zmianie ustrojowej 1989 r. Za prekursora badań nad dziejami Kościoła prawosławnego w PRL można uznać Kazimierza Urbana, który na łamach „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego”, „Cerkiewnego Wiestnika” oraz innych wydawnictw ciągłych opublikował w latach 1990–1993 szereg materiałów dotyczących powojennych losów metropolity Dionizego Waledyńskiego, sytuacji prawosławnych Łemków po drugiej wojnie światowej i innych zagadnień dotyczących prawosławia w Polsce po 1944 r.³ W periodyku „Białostoczczyzna” autor ten – w I połowie lat dwięćdziesiątych XX w. – publikował artykuły dotyczące powojennych losów Kościoła prawosławnego w ówczesnym województwie białostockim⁴. Opracował także pozycje dotyczące losów życiowych dwóch kapłanów Kościoła prawosławnego – ks. Stefana Bieguna, jednego z organizatorów życia Kościoła prawosławnego na Ziemiach Odzyskanych, i ks. Atanazego Semeniuka, długoletniego proboszcza katedry metropolitalnej w Warszawie, który bezpośrednio po drugiej wojnie światowej był towarzyszem niedoli wspomnianego metropolity Dionizego⁵. Jednak najważniejszą pracą Kazimierza Urbana była książka *Kościół prawosławny w Polsce w latach 1945–1970. Zarys historyczny*. Pozycja ta ukazała się dwukrotnie. Omówione w niej zostały procesy stabilizacyjne Kościoła prawosławnego w Polsce po drugiej wojnie światowej, zmiany życia wewnętrznego Kościoła, rozwój szkolnictwa i prasy cerkiewnej, stosunek przedstawicieli Kościoła prawosławnego do władz i PRL-owskiej rzeczywistości. Kazimierz Urban opublikował także dokumenty i materiały dotyczące dziejów Kościoła w Polsce⁶.

³ K. Urban, *Przyczynek do losów metropolity Dionizego Waledyńskiego po II wojnie światowej*, „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 1990, nr 4, s. 31–44; tegoż, *Prawosławne Seminarium Duchowne w Warszawie*, „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 1991, nr 2, s. 26–36; tegoż, *Sprawa Prawosławnego Duszpasterstwa Wojskowego po II wojnie światowej*, „Cerkiewny Wiestnik” 1991, nr 6, s. 24–35; tegoż, *Z dziejów Kościoła prawosławnego na Łemkowszczyźnie*, „Cerkiewny Wiestnik” 1991, nr 7, s. 29–38; *Z dziejów Kościoła prawosławnego na Łemkowszczyźnie*, „Cerkiewny Wiestnik” 1991, nr 8, s. 39–52.

⁴ Tegoż, „Schizma białostocka”. *Z dziejów Kościoła prawosławnego na Białostoczczyźnie 1944–1956*, „Białostoczczyzna” 1991, nr 2, s. 26–29; tegoż, *Sprawa autokefalii Polskiego Kościoła Prawosławnego w latach 1945–1951. Z dziejów prawosławia na Białostoczczyźnie*, „Białostoczczyzna” 1991, nr 3, s. 30–32.; tegoż, *Z dziejów Kościoła prawosławnego na Białostoczczyźnie 1944–1956. Wybrane problemy życia kościelnego i polityki wyznaniowej państwa*, „Białostoczczyzna” 1991, nr 4, s. 29–32.

⁵ Tegoż, *Ks. Stefan Biegun (1903–1983). Zapis jednego życia*, Kraków 2000; tegoż, *Ksiądz Atanazy Semeniuk 1904–1996. Życie długie, trudne i ciekawe...*, Warszawa 2007.

⁶ Tegoż, *Kościół prawosławny w Polsce w latach 1944–1956. Studia i materiały*, Kraków 1998.

W 1993 r. ukazała się bardzo ważna książka pod redakcją L. Adamczuka i A. Mironowicza *Kościół prawosławny w Polsce dawniej i dziś*. Publikacja ta zawierała wiele danych statystycznych, ale także w zwartej formie przedstawiała dzieje Kościoła prawosławnego w Polsce – zarówno te najdawniejsze, jak i najnowsze. Opublikowano w niej mapy prezentujące podział Kościoła na diecezje tuż po drugiej wojnie światowej i ten ukształtowany w latach osiemdziesiątych XX w., aktualny do dzisiaj. W publikacji znalazły się też skrócone biogramy metropolity Bazylego i biskupów zarządzających diecezjami PAKP według stanu na rok 1992.

Współredaktor wymienionej pozycji – Antoni Mironowicz – to badacz o największym ilościowo dorobku naukowym dotyczącym dziejów Kościoła prawosławnego w Polsce. Jest on specjalistą dziejów Cerkwi wschodniej w okresie nowożytnym, jednak pewna część jego prac naukowych dotyczy okresu 1944–1989. Za najistotniejszą z nich należy uznać *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, wydaną w 2005 r. Ostatni rozdział wspomnianej książki poświęcony jest w całości dziejom Cerkwi prawosławnej w Polsce po drugiej wojnie światowej⁷. W rozdziale tym poruszono bardzo wiele wątków, dlatego część z nich została potraktowana jedynie pobieżnie.

Autor rozpoczyna swoje rozważania od opisanie stanu Kościoła prawosławnego bezpośrednio po zakończeniu drugiej wojny światowej, korzysta przy tym głównie z różnych publikowanych wcześniej pozycji, ale też z danych dostępnych w Archiwum Warszawskiej Metropolii Prawosławnej. W omawianym fragmencie pisze on o stosunku ludności prawosławnej do społeczności polskiej na Białostocczyźnie, stwierdzając, że był on rezultatem minionych doświadczeń i istniejących antagonizmów. Według A. Mironowicza najpoważniejszym konfliktem (autor nie precyzuje stron konfliktu) był konflikt o monaster supraski. Ocena ta w świetle bardzo skrótego opisu tego konfliktu nie wydaje się słuszna, spór miał bowiem charakter lokalny i był w istocie sporem pomiędzy władzą administracyjną a Kościołem prawosławnym.

Autor pisze też, że po początkowym wspieraniu przez władze kleru rzymskokatolickiego przyjęto zasadę prawnego rozstrzygnięcia konfliktu. Nieuwzględnione przez A. Mironowicza dokumenty znajdujące się w Archiwum

⁷ A. Mironowicz, *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Białystok 2005, s. 229–331.

Państwowym w Białymstoku wskazują tymczasem, że to *prawne rozstrzygnięcie konfliktu* stawiało Cerkiew prawosławną na pozycji przegranej⁸. Również innym problemom jurysdykcyjnym autor nie poświęcił zbyt dużo miejsca w swojej pracy. Wyjątkiem jest tu problem ponownego uzyskania autokefalii, o którą starania – wynikające z faktu nieuznawania autokefalii z 1925 r. przez patriarchat moskiewski – trwały w latach 1945–1948 i zakończyły się sukcesem. Wszystkie aspekty tego problemu i wynikające stąd trudności, m.in. brak akceptacji dla metropolity Dionizego, zostały przez A. Mironowicza dobrze i zwięźle opisane, a fragment im poświęcony jest jednym z lepszych w omawianym rozdziale książki⁹.

Prezentację dziejów Kościoła prawosławnego w latach 1948–1970 A. Mironowicz rozpoczyna od krótkiego opisu rządów w Kościele metropolity Makarego. Okres ten ocenia jako korzystny dla Kościoła (choć w innym miejscu pisze z kolei, że metropolita Makary nie spełnił oczekiwań środowisk cerkiewnych i władz państwowych). Autor zauważa, że władze poczyniły szereg ustępstw na rzecz Kościoła, nie zwraca jednak uwagi na to, że okres rządów metropolity Makarego to okres inwigilacji duchownych prawosławnych przez określone instytucje państwowe i początek realizacji polityki PRL wobec Kościoła prawosławnego – polityki, zgodnie z którą Kościół miał być instrumentem w rękach władz. Tym niemniej autor zauważa, że władze administracyjne traktowały Kościół prawosławny negatywnie, co np. skutkowało wieloma odrzuceniami wniosków o otwarcie nowych parafii na Białostocczyźnie.

Słusznie pisze A. Mironowicz, że częstą przyczyną braku akceptacji dla objęcia parafii przez duchownych prawosławnych ze strony władz było zbyt- nie zaangażowanie duchowieństwa w życie parafii. Jak wiadomo, od lat pięćdziesiątych XX w. aż do końca PRL polityka kadrowa władz cerkiewnych była obwarowana przepisami państwowymi. Odwołując się do tych przepisów, władze oskarżały duchownych o rozbudzanie konfliktów wewnątrzparafialnych i działalność sprzeczną z linią władz, działalność, na którą zgody duchowni nie otrzymali¹⁰. Jak odnotowuje A. Mironowicz, władze oceniły negatywnie także metropolitę Makarego i doprowadziły do wyjazdu hie-

⁸ Tamże, s. 235. Dokumenty dotyczące sporu o zabudowania klasztorne przechowywane są w Archiwum Państwowym w Białymstoku, Prawosławna Diecezja Białostocko-Gdańska.

⁹ A. Mironowicz, *Kościół prawosławny na ziemiach polskich...*, s. 238–251.

¹⁰ Tamże, s. 258. Opisując problem nominacji duchownych na stanowiska cerkiewne, A. Mironowicz korzystał głównie z prac K. Urbana, chociaż o problemie tym mówią też dokumenty

rarchy w maju 1960 r. do Moskwy i do wybrania na stanowisko metropolity arcybiskupa Tymoteusza (Szrettera). Oprócz niego jako kandydatów na to stanowisko brano również pod uwagę biskupów z terenu ZSRR, dawnych obywateli II Rzeczypospolitej oraz biskupów przebywających na Zachodzie (A. Mironowicz wymienia biskupa Atanazego Martosa przebywającego w Argentynie i biskupa Pantelejmona Rudyka z Kanady), którzy jednak z reguły otrzymywali negatywną opinię Urzędu Bezpieczeństwa, a co za tym idzie, również Urzędu do Spraw Wyznań¹¹.

Wybór arcybiskupa Tymoteusza na stanowisko metropolity wywołał liczne protesty wiernych i części duchowieństwa. Władze były zaskoczone takim obrotem sprawy i spowodowały brak oficjalnej akceptacji władz dla osoby metropolity. Problem rozwiązał się, gdy metropolita Tymoteusz zmarł na początku maja 1962 r.¹²

Po śmierci Tymoteusza nastąpił dość długi okres w dziejach Kościoła prawosławnego w PRL, kiedy nie wybierano następcy zmarłego metropolity. Wpływało na to wiele czynników, m.in. rywalizacja pomiędzy członkami soboru biskupów oraz polityka władz PRL, które – świadome tejsze rywalizacji – zwlekały z decyzjami, jednocześnie odmawiając akceptacji na stanowisku metropolity biskupa Jerzego (Korenistowa), choć godziły się na zajmowanie przez niego stanowiska locumtenensa, czyli tymczasowego „strażnika tronu metropolitalnego”. Okres ten – od 24 maja 1962 r. do 25 maja 1965 r. – jest niezwykle ważny, pokazuje bowiem nie tylko wewnętrzną sytuację ówczesnego Kościoła, ale doskonale obrazuje też manipulacje, jakimi posługiwały się władze wobec zwierzchników Kościoła, by wpływać na ich decyzje dotyczące tejsze sytuacji wewnętrznej. Jestem głęboko przekonany, że okres od maja 1962 r. do maja 1965 r. wymaga gruntownego zbadania i podjęcia próby odpowiedzi na pytania dotyczące relacji duchowieństwo–wierni, duchowieństwo–władza oraz relacji pomiędzy samymi duchownymi, w tym biskupami. Odnalezienie odpowiedzi na te pytania wyjaśni nie tylko skomplikowane

przechowywane w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN) czy w Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN).

¹¹ Tamże, s. 258. Biskupi Atanazy Martos i Pantelejmon Rudyk zostali przez władze ocenieni jako nacjonaliści mający kontakty ze środowiskami emigracyjnymi wrogo nastawionymi do PRL. AIPN, BU 1283/1653, s. 377

¹² Tamże, s. 266. Niestety, A. Mironowicz nie przytacza źródeł, z których czerpał wiedzę o protestach władz. Tymczasem zarówno w AIPN, jak i w AAN w Warszawie są dostępne anonimowe listy wiernych „oburzonych” wyborem arcybiskupa Tymoteusza na stanowisko metropolity.

położenie Kościoła prawosławnego w tym okresie, ale naświetli też przyczyny określonego stanu relacji w trzech zarysowanych płaszczyznach również w okresie późniejszym, a zatem w okresie sprawowania funkcji metropolity przez arcybiskupa Stefana (Rudyka) oraz – przede wszystkim – metropolitę Bazylego (Doroszkiewicza).

W kontekście rządów w Kościele ostatniego z wymienionych metropolitów ważne jest postawienie pytań, które pomogą wyjaśnić, dlaczego to ostatecznie arcybiskup Bazyli został kandydatem władz na metropolitę mimo początkowego sprzeciwu wobec jego osoby. Bardzo ważnym czynnikiem rzucającym światło na całość funkcjonowania Kościoła prawosławnego, szczególnie w latach siedemdziesiątych XX w., będą stosunki pomiędzy Warszawską Metropolią Prawosławną (i samym metropolitą Bazylim) a Urzędem do Spraw Wyznań, w którym hierarcha miał szczególne oparcie także w II połowie lat siedemdziesiątych, kiedy to opozycja wobec jego osoby zaczęła wzrastać. Opozycja ta – mimo podejmowanych prób – nie zdołała odsunąć metropolity Bazylego od władzy aż do jego śmierci, czyli do początku roku 1998.

W II połowie lat siedemdziesiątych wzrosła liczba konfliktów w parafiach prawosławnych na Białostocczyźnie, niezażegnane były długotrwałe konflikty w parafiach w innych częściach Polski (szczególnie na Dolnym Śląsku). Konflikty na Białostocczyźnie do dzisiaj nie doczekały się rzetelnego opisu, jednakże autor tych słów zgromadził już odpowiedni materiał archiwalny, by konflikty te obiektywnie, w sposób naukowy, opisać.

Z innych prac prof. A. Mironowicza w całości poświęconych okresowi po drugiej wojnie światowej warto wymienić artykuły: *Życie monastyczne w latach 1945–2005*¹³; oraz niewielki objętościowo tekst *Polityka państwa wobec duchowieństwa prawosławnego w latach 1944–1980*¹⁴. Autor opublikował także tekst *Badania polskie nad dziejami Kościoła prawosławnego w okresie powojennym*¹⁵, w którym skupia się on nad badaniami prowadzonymi w okresie powojennym, nad dziejami Cerkwi prawosławnej w ogóle, praktycznie żadnego akapitu nie poświęca natomiast badaniom nad losem

¹³ A. Mironowicz, *Życie monastyczne w latach 1945–2005*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2005, nr 24, s. 220–228.

¹⁴ Tegoż, *Polityka państwa wobec duchowieństwa prawosławnego w latach 1944–1980*, „Słowo. Pismo Klubu Inteligencji Katolickiej w Białymstoku” 2001, nr 11, s. 25–31.

¹⁵ Tegoż, *Badania polskie nad dziejami Kościoła prawosławnego w okresie powojennym*, „Cerkiewny Wiestnik” 2010, nr 3, s. 54–62.

Kościół prawosławny w PRL. Ogranicza się jedynie do wymienienia nazwisk autorów, których publikacje dotyczyły – jak sam pisze – dziejów Kościoła prawosławny na ziemiach polskich, białoruskich i ukraińskich w XX w.¹⁶

Spśród wszystkich wymienionych przez A. Mironowicza badaczy i autorów publikacji w kontekście PRL-owskiej historii Kościoła prawosławny należy zauważyć i szczególnie docenić prace Stefana Dudry: *Kościół prawosławny na ziemiach zachodnich i północnych Polski po II wojnie światowej*¹⁷, a także książkę o metropolicie Dionizym Waledyńskim, *Metropolita Dionizy (Waledyński) 1876–1960*¹⁸. Warto zwrócić uwagę także na jedną z nowszych publikacji S. Dudry, *Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny wobec zagadnień pokoju i bezpieczeństwa w powojennej Polsce (1945–1989)*¹⁹. Badacz publikował też opracowania poświęcone powojennej deportacji i osiedlania Łemków na Dolnym Śląsku²⁰. Zagadnienie to również w pewnym stopniu dotyczy powojennych losów wyznawców Kościoła prawosławny w Polsce. O prawosławiu na Dolnym Śląsku pisał też Rościsław Żerelik²¹.

Bardzo ważnym problemem, niezbadanym dotychczas w dostatecznym stopniu, jest stosunek Kościoła prawosławny do przemian politycznych i społecznych w PRL w latach osiemdziesiątych XX w., w tym do faktu powstania i działalności w omawianym okresie Solidarności. Praktycznie jedy-

¹⁶ Tamże, s. 56, 61–62, przyp. 19.

¹⁷ S. Dudra, *Kościół prawosławny na ziemiach zachodnich i północnych Polski po II wojnie światowej*, Zielona Góra 2004.

¹⁸ Tegoż, *Metropolita Dionizy (Waledyński) 1876–1960*, Warszawa 2010.

¹⁹ Tegoż, *Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny wobec zagadnień pokoju i bezpieczeństwa w powojennej Polsce (1945–1989)*, [w:] *Polityka jako wyraz lub następstwo religijności*, red. R. Michalak, S. Żarska, Zielona Góra 2015, s. 263–274. Inne ważne prace S. Dudry to: *Cerkiew w diasporze. Z dziejów prawosławnej diecezji wrocławsko-szczecińskiej*, Poznań 2009; *Represje władz wobec metropolity Dionizego po II wojnie światowej*, [w:] *Kościół chrześcijański w systemach totalitarnych*, red. J. Kłaczek, W. Rozyński, Toruń 2012, s. 239–258; *Władze komunistyczne wobec duchowieństwa prawosławny na Środkowym Nadodrzu*, [w:] *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych na Środkowym Nadodrzu w latach 1945–1956*, red. E. Wojcieszek, Poznań 2012, s. 123–136; *Kształtowanie się prawosławny życia religijnego na terenie diecezji przemysko-nowosądeckiej (po 1945 r.)*, [w:] *Kościół, polityka, historia. Ze studiów nad problemami mniejszości wyznaniowych w Polsce w XX i XXI wieku*, red. S. Dudra, O. Kiec, Warszawa 2009, s. 71–91.

²⁰ Tegoż, *Łemkowie. Deportacja i osadnictwo ludności łemkowskiej na Środkowym Nadodrzu w latach 1947–1960*, Głogów 1998.

²¹ R. Żerelik, *Prawosławie na Dolnym Śląsku (na tle prawosławia powszechnego)*, „Dolny Śląsk” 2009, nr 14, s. 30–39.

ną pozycją dotyczącą tego okresu jest praca Krzysztofa Sychowicza²². Tego samego problemu dotyczył krótki tekst Tomasza Danileckiego²³. Krzysztof Sychowicz jest także autorem – lub współautorem – dwóch pozycji dotyczących kontaktów duchowieństwa prawosławnego z aparatem bezpieczeństwa i stosunku władz do Kościołów i związków wyznaniowych w Polsce²⁴. W przypadku tego drugiego wątku autor opisał Kościół prawosławny jako instytucję chętnie współpracującą z władzą, nie biorąc pod uwagę – w moim przekonaniu – wszystkich uwarunkowań i okoliczności wpływających na tę współpracę, przez co jego interpretacja postaw i zachowań zarówno Kościoła, jak i poszczególnych duchownych wydaje się zbyt jednostronna.

Należy wspomnieć także o pracach magisterskich lub doktorskich dotyczących dziejów Kościoła prawosławnego w PRL, powstałych na różnych uczelniach. Pozwolę sobie wymienić napisaną w 1998 r. pracę magisterską Piotra Gerenta *Cerkiew prawosławna na Dolnym Śląsku w latach 1945–1956* oraz doktorat tegoż autora *Prawosławie na Dolnym Śląsku w latach 1945–1989*. Karierę tego niezwykle zdolnego badacza przerwała choroba i śmierć w 2005 r. Autora prac był wspomniany jako *ogromnie wartościowy człowiek. Pisał o sprawach niełatwych. O prawosławiu, o sprawach ukraińskich, problemach mniejszości narodowych i etnicznych, zachowując przy tym ogromny obiektywizm*²⁵.

Kolejną pozycją wartą zauważenia jest rozprawa doktorska Dariusza Małaszewskiego *Szkolnictwo prawosławne w Polsce po 1944 roku*. Autor podjął się niełatwego zadania opisanie szkolnictwa prawosławnego w Polsce po drugiej wojnie światowej, w tym nauczania religii na terenie poszczególnych diecezji PAKP. Zebrał ogromną ilość materiału, miał jednak – w mojej ocenie – problem z jego systematyzacją i segregacją, przez co niekiedy odnosi się wrażenie, że nie do końca miał pomysł, co zrobić z nagromadzonymi archiwaliami.

²² K. Sychowicz, *Kościół katolicki i Cerkiew prawosławna na Białostocczyźnie wobec powstania NSZZ „Solidarność”*, [w:] *Początki „Solidarności” w północno-wschodniej Polsce (1980–1981)*, red. T. Danilecki, Białystok 2005, s. 59–74.

²³ T. Danilecki, *Białorusini i „Solidarność”*, „Czasopis” 2003, nr 2, s. 13–16. Wersja elektroniczna tego tekstu dostępna jest pod adresem: <http://kamunikat.org/download.php?item=1359-8.html&pubref=1359> [16 grudnia 2016 r.].

²⁴ K. Sychowicz, M. Krzysztofiński, *W kręgu „Bizancjum”*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2008, nr 1, s. 96–134; K. Sychowicz, *Władze komunistyczne wobec kościołów i związków wyznaniowych w województwie białostockim w latach 1944–1975*, Białystok 2013.

²⁵ Opinię o Piotrze Gerencie wydaną przez promotorkę jego rozprawy doktorskiej, prof. Teresę Kułak, przytaczam za: A. Rydzanicz, *Doktor Piotr*, „Przegląd Prawosławny” 2005, nr 9. Pracę magisterską Piotra Gerenta można znaleźć w Internecie pod adresem: <http://lemko.org/polish/gerent.html> [22 września 2015 r.].

W 2015 r. w Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej odbyła się obrona rozprawy doktorskiej ks. Arkadiusza Barańczuka *Kościół prawosławny na terenie województwa białostockiego w latach 1944–1956*. Praca opiera się na dwóch „filarach” – analizie tzw. przełomu stalinowskiego (1948/1949) oraz analizie jakościowej stalinowskiego terroru do roku 1956 jako naturalnej cenzury historii PRL-u. Praca ukazała się drukiem²⁶.

Wśród badaczy, w których publikacjach przewija się historia i dzieje Kościoła prawosławnego w PRL, należałoby wymienić również Eugeniusza Mironowicza, który przedstawiając losy Białorusinów w Polsce po drugiej wojnie światowej, nierzadko opisuje splot problemów narodowościowych i wyznaniowych. Warte zauważenia są też badania współczesnych socjologów: Andrzeja Sadowskiego, Ryszarda Radzika czy również Elżbiety Czykwin.

Nie można pominąć wreszcie badaczy, którzy wywodzą się z kręgu duchowieństwa Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Ich poczet otwiera ksiądz protoprezbiter Serafin Żeleźniakowicz, którego monumentalna praca o dziejach monasteru w Jabłecznej dotyczyła również okresu po 1945 r. do początków lat sześćdziesiątych XX w.²⁷ Obecnie jednym z badaczy opisujących dzieje Kościoła prawosławnego w PRL jest ks. dr Doroteusz Sawicki, pracownik naukowy Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej. Jego publikacje ukazują się głównie na łamach prasy cerkiewnej²⁸.

Problem funkcjonowania Kościoła prawosławnego w PRL – jego działalność *stricte* kościelna, a także jego relacje z władzami, kontakty międzynarodowe i wiele innych wątków – to wciąż temat niedostatecznie zbadany i poznany. Pozwolę jednak sobie wyrazić nadzieję, że kwerenda podjęta przez autora niniejszego tekstu w archiwach IPN, Archiwum Państwowym w Białymstoku, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, innych archiwach państwowych oraz w archiwach kościelnych przyniesie efekt badawczy i wkrótce będziemy mogli poznać jej wyniki.

²⁶ A. Barańczuk, *Kościół prawosławny na terenie województwa białostockiego w latach 1944–1956*, Warszawa 2016.

²⁷ S. Żeleźniakowicz, *Istorija Jabłoczinskogo Swiato-Onufrijewskogo Monastyria*, t. 1–3, Warszawa 2006.

²⁸ D. Sawicki, *Najnowsza historia Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego*, „Ełpis. Czasopismo Teologiczne Katedry Teologii Prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku” 2006, z. 1, s. 243–256; tegoż, *Śp. Metropolita Makary*, „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 2001, nr 4; tegoż, *Trzecia rocznica śmierci śp. Metropolity Bazylego*, „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 2001, nr 3.

Summary

The Orthodox Church in the Polish People's Republic. The State of Research and Research Problems

In the 1980s, there was an increased interest in the history and broadly understood culture of the Orthodox Church in Poland. Historians usually focused on the period of 16th–18th centuries. Examples of that are works by Teresa Chynczewska-Hennel and Marian Bendza concerning that period, published in the 1980s. In the same time, Mirosława Papierzyńska-Turek wrote publications on the Orthodox Church in the Second Commonwealth.

However, research works referring to Polish People's Republic could only be published after the system transformation in 1989. Kazimierz Urban is considered to be the precursor of research on the history of the Orthodox Church in Polish People's Republic. Works by A. Mironowicz and S. Dudra are also important for the discussed period.

In order to thoroughly study the history of the Orthodox Church in Polish People's Republic, archival research is necessary, with special consideration of the Archive of Newest Records (Archiwum Akt Nowych), Archive of the Institute of National Remembrance, and selected regional archives.